

3. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин – М. : Наука, 1982. – 160 с.
4. Ахутина Т. В. Порождение речи: нейролингвистический анализ синтаксиса / Т. В. Ахутина – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с.
5. Селиванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учеб. пособие / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, Изд. Вовчок О. Ю. , 2004. – 336 с.

УДК 811.161.2.367.7

Бондаренко О.В.
(Київ, Україна)

ВПЛИВ ДІЄСЛІВНИХ, ЗАЙМЕННИКОВИХ, ЧИСЛІВНИКОВИХ ПРИРОЩЕНЬ СУБ'ЄКТИВНОГО ХАРАКТЕРУ НА ІНФРАСТРУКТУРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті розкрито роль дієслівних, займенникових, числівникових прирощень суб'єктивного характеру на інфраструктуру простого речення.

Ключові слова: *дворівневий синтаксис, інтраструктура, інфраструктура, дієслівні, займенникові, числівникові прирощення; прирощення суб'єктивного характеру.*

В статтє раскрыта роль приращений субъективного характера в глаголах, местоимениях, именах числительных на инфраструктуру простого предложения.

Ключевые слова: *двухуровневый синтаксис, интраструктура, инфраструктура, глагольные приращения, приращения местоимений, имен числительных; приращения субъективного характера.*

This article deals with the role of verbal, numeral, pronoun additions of subjective nature of infrastructure simple sentence.

Key words: *two-level syntax, infrastructure, additions of subjective nature, verb, numeral, pronoun additions.*

Досліджуючи речення з позиції дворівневого синтаксису [2, 13], де головні та другорядні члени речення становлять I рівень – базово-комунікативний (інтраструктурний), а вставні слова, словосполучення, речення, звертання, слова автора при прямій мові тощо – II рівень – модифікаційно-супровідний (інфраструктурний), спробуємо довести, що суфікси збільшеності-зменшеності експресивності є прирощеннями семантики слова, а потім речення і теж належать до II рівня – інфраструктури.

Суб'єктивна модальність – ознака не тільки речення, а й деяких слів, яким властива експресивність. Оскільки слово виступає складником речення, а інколи – навіть

самостійним реченням, вважаємо за потрібне детальніше зупинитися на лексемах з експресивними відтінками. Насамперед акцентуємо увагу на тих одиницях, в яких експресію досягнуто засобами словотвору – рядом іменникових і прикметникових, рідше – дієслівних суфіксів, що надають словам емоційного забарвлення (*дівчинка, сестриця, білесенький, манюсінський, купці, хлюпці*). На нашу думку, ці суфікси – елементи інфраструктури речення на рівні слова, бо експресивність властива не тільки інтонації, вставним словам, а й лексичним значенням слів, суфіксам, граматичним формам, звукам тощо.

Характеризуючи експресію слів, її вияв та зв'язок із значенням, В.В.Виноградов зазначав: „Предметно-логічне значення кожного слова оточено особливою експресивною атмосферою, яка міняється залежно від контексту. Виразна сила властива звукам слова та їх різним сполученням, морфемам і їхнім комбінаціям, лексичним значенням. Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним й емоційним життям.

Слово виступає одночасно і знаком думки мовця, й ознакою всіх інших психічних переживань, що входять у завдання й намір повідомлення.

Експресивні барви оповивають значення слова, вони можуть згущатися під впливом емоційних суфіксів. Експресивні відтінки властиві граматичним категоріям і формам. Вони яскраво виражають себе і в звуковому складі слів, і в інтонації мовлення” [3, 21].

Словотворчі засоби, переважно суфікси, крім основних своїх функцій, можуть також мати функцію експресивно-стилістичну, виражаючи відтінки позитивних і негативних почуттів.

Лексико-граматична категорія модального значення – суб'єктивної оцінки – охоплює іменники, прикметники й прислівники. Властива ця категорія також інфінітивним формам деяких дієслів української мови. У них вона конкретизована як категорія суб'єктивної оцінки дії або стану (*їсти – їстоньки; пити – питоньки; спати – спатоньки, спатки, спаточки, спатусі, спатусеньки, спатунечки; купатися – купці, купки, купоньки, купусі, купусеньки*). „Рефлекси категорії суб'єктивної оцінки є також у деяких займенниках і числівниках” [5, 176]. З емоційними прикметниковими суфіксами *-еньк|ий|*, *-есеньк|ий|*, *-ісіньк|ий|*, *-езн|ий|* вони уподібнюються до прикметників: *такенький, такесенький, такісінський; саменький, самесенький, самісінський; котренький, котресенький; ціленький, цілісінський; кожнісінський, усенький, отакезний, отакенний, отакесенький, отакісінський; однісінський*.

Зауважимо, що інтенсивність суб'єктивної оцінки спадає в напрямі від іменника до прислівника й дієслова. Найвиразнішою категорія суб'єктивної оцінки виступає в іменниках, де представлена обома типами форм: формами пестливості й формами зневажливості, згрубілості, наприклад, *рученьки – ручищі, вітерець – вітрище* тощо. У прикметниках, прислівниках і дієсловах вона виявляє себе більше у формі позитивної емоційності, пестливості, хоча в межах прикметників і дієслів засвідчена невелика кількість слів із негативним емоційним забарвленням (з відтінком згрубілості або збільшеної ознаки): *злючий, кислючий, головастий, довжелезний, здоровенний, здоровецький, бовкнути, мазюкати, тикати, якати, грюкати*. Найповніше категорія суб'єктивної оцінки охоплює іменники; у прикметниках і прислівниках вона властива відповідно групі якісних та якісно-означальних; у дієсловах – лише небагатьом словам, переважно дитячої мови та невеликій кількості слів із значенням згрубілості, різкості, напруженості дії: *рубонутти, махонутти, тріпонутти* тощо.

У слов'янському мовознавстві неодноразово зауважували, що у формах суб'єктивної оцінки експресивні відтінки слововживання переважають над різноманітністю лексичного значення. „Милому властиво бути маленьким, – писав К.С. Аксаков... – Сама ласка зумовлює зменшеність предмета, ось чому для висловлення милого, для ласки (пещення) використовується зменшене...”. „Щоб уявити предмети милими, щоб висловити ласку (обожнювання), на них ніби наводять зменшуване скло, і вони, зменшуючись, стають милими... Відтінки ставлення до зменшеного предмета найрізноманітніші. Крім обожнюваного, любого, предмет у свідомості мовця набуває рис жалісливого, нещасного, несміливого...” [1, 63–64]. Багатство й розмаїття експресивних відтінків, пов'язаних із зменшено-пестливими формами іменника, їх мінливість були яскраво схарактеризовані ще Я. Гріммом: „Зменшена форма висловлює поняття не тільки невеликого й малого, але й люб'язного, пестливого. Тому зменшену форму надаємо ми й великим, величним, священним і навіть страшним предметам для того, щоб довірливо до них наблизитися й отримати їхню прихильність” [6, 664].

Вважаємо, що до елементів інфраструктури належать також окремі дієслівні суфікси. Але ознака експресивності їм властива меншою мірою. До таких суфіксів належать:

а) суфікс **-ону-**, який виражає згрубілість, різкість, напруженість дії, наприклад: *рубонуть, тріпонуть* тощо;

б) суфікси **-а-**, **-ка-**, з допомогою яких утворюються експресивні дієслова від вигуків, займенників та деяких іменникових основ, що виражають згрубілість, різкість, наприклад: *мугикати, мекати, кавкати, няккати, тикати, викати, якати, грюкати, тюкати*;

в) суфікс **-ну-**, який обмежує дію, надаючи їй значення раптовості, несподіваності, наприклад: *бовкнути, хихикнути*; просторічні утворення з вульгарним відтінком: *агітнути, спекулювати, дзвякнуту*;

г) суфікси **-еньки**, **-оньки**, **-очки**, **-унечки**, **-усеньки**, **-усі**, **-ці**, **-ки** є своєрідним симбіозом суфікса інфінітива **-ти** і зменшувально-пестливих іменникових суфіксів **-к-**, **-очк-**, **-оньк-**, **-ун'-**, **-ус'-**: *-т(к)и*, *-т(очк)и*, *-т(оньк)и*, *-т(ун')і*, *-т(ус')і* [5, 424] і служать для утворення від інфінітива пестливих форм, які здебільшого вживаються при звертанні до дітей. Наприклад: *спатки, спатоньки, спаточки, спатунечки, спатусеньки, спатусі*. Крім того, у дієсловах з пестливим значенням може вживатися суфікс **-ці**, що виступає безпосередньо після кореня (*кутці, хлюпці*), та **-унці**, який додається до частини інфінітивного суфікса **-т-** (*спатунци*).

Зменшено-пестливі інфінітивні форми характерні для усного мовлення і відбиваються в художньому стилі, наприклад: *О р и н а: Кажу ж, п'ятінку [Бог] послав, а був четвер, і не знала я, чи й виживу з діточками, так же їстоньки всі хотіли...* (М. Куліш); *За сонцем хмаронька пливе, / Червоні поли розстилає / І сонце спатоньки зове / У синє море* (Т.Г. Шевченко).

За допомогою експресивних суфіксів **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-** як елементів інфраструктури на рівні слова від деяких вказівних та означальних займенників утворюються здрібнілі форми: *весьнький; саменький, самесенький, самісінький; отакенький, отакесенький, отакісінький; ціленький, цілісінький; такенький, такесенький, такісінький; котренький, котресенький; кожнісінький*. Наприклад: *– Був би, – каже [Лукерка], – він живий, якби не моя кубова спідниця! ...Хай скаже спасибі спідниці, що затримала, – угруз би був у землю по самісінький руль глибини!* (Остап Вишня).

Щодо числівників, то експресія торкнулася тільки декількох: *однісінький, один-однісінький, обоєнько*. Наприклад: числівник *один* (за походженням – займенниковий прикметник) може вживатися як прикметник із значенням „сам”, „одинокий”, пор.: *Ой, одна я, одна, як билиночка в полі*

(Т.Г. Шевченко); і *А тепер одинока, як бур'янина в полі* (В. Підмогильний); *Вона, бач, зовсім-зовсім самотня* [одна] (В. Підмогильний). До вжитого з таким значенням слова *один*, (-а, -о, -е) може приєднуватися слово з тим самим коренем і суфіксом -ісіньк- для посилення емоціональної характеристики означуваного: *один-однісінький, одна-однісінька, одно-однісіньке: А ввечері дома однісінька як палець* (В. Підмогильний); *І як засне, було, Івасик увечері, становиться навколішки бабуся перед царицею небесною: „Царице небесная, оборони мого Івасика і від недуга тяжкого, і від ока лихого. Один-бо він у мене, однісінький...”* (Остап Вишня); *Обоєнько діток народилося у них – хлопчик і дівчинка* (Марко Вовчок).

Отже, форми суб'єктивної оцінки мають стосунок до всіх повнозначних частин мови. Ще О.О. Потебня в свій час підкреслив випадки широкого розповсюдження експресії, пов'язаної із суфіксами суб'єктивної оцінки, на всі деталі висловлення: „Відрізняючи об'єктивну зменшеність чи збільшеність від пестливості і т. п., в якій виражено особистісне ставлення мовця до речі, думаємо, що в останньому випадку настрій, висловлений в пестливій назві предмета, розповсюджується певною мірою на його якість, якість його дії та інші речі, що перебувають з ним поруч. Це і є узгодження в уявленні” [4, 92] Напр.: *Викохала бабуся Івасика, випестила. І сорочечка завсіди в Івасика біленька, витрана чистенько і червоною заполочю у хрестик вигаптувана. І волоссячко в Івасика вичесане, і ніжки в нього щовечора тепленькою водицею вимиті* (Остап Вишня); *Оце чудне дівчатонько, ой-я / Щосуботоньки їде з містонька / До бабоньки, до бабусеньки, ой. / Лишає свої інфузорії – тупфельки, / ...Одягає куфайчатко порване, ой-ой-оєчки. / ... Взува старі чоботи – шкарбани, / Бабчині чоботи – чоботищеньки. / Наносить води повну балию – / Ще відро, ще відро, ще відеречко, / Та в баняки, банячища, ой, / Та любисток зімліє в горнятах, / Аж зімліє бабусина хата, ой-ой-ой, / Хата, хатуся, хатинонька, / Хатусенька, Хата Стріхівна, ой* (І. Драч).

Отже, інфраструктура слова, яка входить в інфраструктуру речення, може проникати у внутрішню семантику будь-якої повнозначної частини мови: дієслова, займенника й навіть числівника та за допомогою експресивних суфіксів вносити в семантику слова або зменшено-пестливі, або згрубілі відтінки експресії: співчуття, ніжність, ласку, іронію, злобу, яскраву й суперечливу гаму емоцій і почуттів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксаков К. С. Опыт русской грамматики / К. С. Аксаков. Полн. собр. соч. – Т. 3. ч. 2. – М.: Учпедгиз, 1880. – 310 с.
2. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 13–19.
3. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа – 1972. – 614 с.

4. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А. А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 3. – 551 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1969. – 585 с.
6. Grimm J. Deutsche Grammatik, Bd.3 Gottingen / J. Grimm. – 1848. – 664 p.

УДК 81' 366.56 (045)

Ясакова Н.Ю.
(Київ, Україна)

ПОТРАКТУВАННЯ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБОВИХ ПРОТИСТАВЛЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті висвітлено історію та сучасний стан вивчення системи персональних значень і форм їх репрезентації в українській мові. З'ясовано основні розбіжності у поглядах мовознавців та окреслено перспективи розв'язання дискусійних питань.

Ключові слова: *персональність, особа, граматична категорія, семантика.*

В статье рассматривается история и современное состояние изучения системы персональных значений и форм их представления в украинском языке. Определены основные различия во взглядах лингвистов и намечены перспективы решения дискуссионных вопросов.

Ключевые слова: *персональность, лицо, грамматическая категория, семантика.*

The article highlights the history and current trends of the personal relevance system study as well as forms of their representation in Ukrainian language. The main disagreements among different linguists are found out. The outlook on issues were defined.

Key words: *personality, person, grammatical category, semantics.*

Виявлення ідіотетнічних особливостей мовної репрезентації універсальних семантичних категорій є одним із актуальних завдань сучасної граматики. До таких категорій належить і персональність, яка встановлює співвідношення між учасниками позначуваної ситуації та учасниками комунікації, є необхідним складником актуалізації висловлювання й тексту.

Вивчення різноманітних форм вербалізації персональних значень в українській мові має давні традиції і здійснювалось у різних напрямках, із використанням різноманітної термінології. Об'єктом наукового осмислення стала насамперед граматична категорія особи. Як зазначає І. Вихованець, сучасний термін «особа» вперше з'явився ще 1845 року у граматиці Т. Глинського, а потім у граматиці Я. Головацького 1849 року [1: 413]. Водночас погляди мовознавців на межі функціонування граматичної категорії особи в українській мові, а отже, й підходи до її вивчення і нині суттєво відрізняються.